

Alternatív női irodalomtörténet?

Menyhért Anna, Női irodalmi hagyomány, Napvilág Kiadó, 2013

Menyhért Anna legújabb, negyedik tanulmánykötete figyelemre méltó vállalkozás, hiszen tulajdonképpen nem egyebet szándékozik tenni, mint bizonyos szempontból átírni az irodalomtörténeti kánont. Kiindulópontja szerint a XX. századi magyar irodalmon belül létezik egy kontinuum, jól megragadható női irodalmi hagyomány, melynek releváns, saját korukban hangsúlyozottan ismert és elismert alkotói pusztán társadalmi okok miatt, a férfidominancia által meghatározott társadalmi és irodalmi intézményrendszer visszasságai révén szorultak ki – utólag – az irodalomtörténeti kánonból, vagy éppen kerültek annak peremére.

Menyhért Anna természetesen válogatott, hiszen minden irodalomtörténet-írás szükségszerűen kiválasztja a számára legmegfelelőbb szerzőket, teljes irodalomtörténet és/vagy kánon tehát szükségképpen nem létezik, legfeljebb teljességre törekvő. Menyhért választott szerzői olyan nőírók, mint Erdős Renée, Czóbel Minka, Kosztolányiné Harnos Ilona, Lesznai Anna, illetve Nemes Nagy Ágnes.

A kötet szándékával nincs is semmi probléma, hiszen az irodalomtörténet-írás folyamatosan arra kényszerül, hogy bizonyos álláspontokat revideáljon, bizonyos szerzőket és/vagy

műveket pedig rehabilitáljon, vagy éppenséggel elvessen, hiszen ahogyan a korok változnak, úgy az irodalmi ízlés, elvárás- és szempontrendszer is változik. Megesik, hogy életükben mellőzött szerzők csak jóval haláluk után kapják meg a méltó elismerést – lásd klasszikus példaként József Attila esetét –, s előfordul, hogy életükben túlértékelt szerzők haláluk után a kánon peremére szorulnak. De vajon ez történt/történik-e a Menyhért Anna tanulmánykötete által kiválogatott öt nőíróval is? A szerző előszavában a felejtés hagyományáról értekezik, mely szerint a női írók nagy része szükségszerűen kiszorul a férfiak által dominált irodalmi kánonból, s ennek ellenpontja csupán az lehet, ha az irodalomtörténész – jelen esetben Menyhért Anna – filológiai kutató-elemző munkába kezd, s felhívja a figyelmet látszólag méltatlanul elfeledett szerzők műveinek vagy életműveinek esztétikai erényeire, újszerűségére, értékeire.

A kötet Erdős Renée-ről szóló fejezete leginkább azt hangsúlyozza, hogy a szerzőnő költészetét és prózáját a kortársak nagy része sokra értékelte – ezt a recepciótörténet taglalása szépen alá is támasztja –, jelentékeny kortárs költők, mint Babits Mihály vagy Somlyó Zoltán elismerően bókoltak neki még versben is (!), s csupán Bródy Sándorral való tragikus szakítása után, mely miatt a férfi öngyilkossági kísérletet követett el, fordult el tőle a magyar irodalmi nyilvánosság. Ennek ellenére sikeres regényíró lett, aki megélt regényei jogdíjaiból egy jó ideig. Prózája mellett költészete is jelentős irodalmi teljesítménynek könyvelhető el, hiszen szintaktikai megoldásai állítólag annyira egyéniek voltak, hogy még a fiatal Ady is tőle tanult/vett át bizonyos technikákat. A második világháború után pedig nagypolgári származása és szemlélete miatt osztályidegennek számított, így szükségszerűen indexre került.

Czóbel Minka ugyancsak úttörő volt a modern magyar lírában, állítja Menyhért Anna könyve, ő írt elsőként Magyarországon szabadverset (!), melyet maga ritmikus prózának nevezett, s idős korában maga fordult el az irodalmi élettől, 1914 után írott művei kiadatlanok maradtak. Menyhért Anna itt is bemutatja a kortárs recepciót, azokat, akik elismerően nyilatkoztak a költőnőről, s a kánonból való későbbi kiszorulását ugyancsak életrajzi okokkal, valamint a kommunista korszak sajátos politikai-társadalmi berendezkedésével magyarázza, habár megjegyzi, hogy Erdős Renée-vel ellentétben azért valamennyire sikerült benne maradnia az irodalmi köztudatban – 1980-ban Danyi Magdolna még monográfiát is írt róla, ami egyfajta rekanonizációnak, vagy legalábbis annak előjelének is betudható.

Menyhért Anna szerint Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona esetében hasonló a helyzet, ha nem tragikusabb, szerencsétlenebb: ő ugyanis a híres író feleségeként folyamatosan férje árnyékában volt kénytelen élni, nélkülözve az irodalmi élet reflektorfényét, s csupán Kosztolányi Dezső életrajzírójaként tűrték meg valamennyire a kánon peremén. A könyv sugalmazása szerint a tehetséges írónőt egyszerűen beskatulyázta a kortárs irodalmi élet mint egy nagy író özvegyét, s főleg csak Kosztolányi Dezsőről szóló visszaemlékezését tartották valamire, pedig holokausztmemoárja, a Tüzes cipőben című visszaemlékezés-gyűjtemény irodalomtörténetileg és esztétikailag legalább olyan jelentős és értékes alkotás.

A Moscovitz Amália néven született Lesznai Anna, miként arra Menyhért Anna vonatkozó nagytanulmánya a könyvön belül rávilágít, saját korában azon felül, hogy ismert képzőművész volt, női íróként is népszerűségnek örvendett. A Kezdetben volt a kert című regényt, melyet többek között Zsávolya Zoltán kortárs irodalomtörténész egyik tanulmányában (Szövegalapzat, műfajiság, autonómia. Lesznai Anna nagyregénye mint élet(műv)ének foglalata, 2009) poros alkotásnak nevez, Menyhért Anna mindennek ellenére jelentős regénynek tartja, melyben a szerző újtónak számító narrációs technikákat alkalmazott, többek között a patchworknek – foltvarrásnak nevezett, az amerikai irodalom történetében megtalálható technikát használta; s regényének egyik női főszereplője, Lizó modern nő módjára eljut oda, hogy ne rendelje többé alá magát a férfiak akaratának, hanem megkísérelje a kezébe venni saját életét.

Nemes Nagy Ágnes esetében valamennyire más a helyzet. Ő – Menyhért Anna okfejtése szerint – úgy került bele és maradt benne a magyar irodalmi kánonban, mert megpróbált – sikeresen – nem nőköltőként alkotni, hanem az új tárgyiasság, az objektív líra személytelenséget, ily módon pedig nemtelenséget kedvelő lírai hagyományához csatlakozott. A szerző filológiai kutatásainak középpontjában azok a Nemes Nagy által korábban eltitkolt és életében többnyire nem publikált versek állnak, melyekben fontos szerepet kap a nőiség, és melyek eredményesen olvashatók akár a gender studies különböző irányzatainak szempontrendszer szerint. Nemes Nagy Ágnes a vonatkozó tanulmány szerint azután lett szélesebb körben elismert költő, hogy női alkotói identitását felszámolta, s maszk mögé rejtőzött. Élete és írói pályája tehát bizonyos szempontból tragikus, hiszen kompromisszumot kellett kötnie az irodalmi élettel és önmagával, hogy nőként is sikeres alkotó lehessen, állítja Menyhért Anna.

Félreértés ne essék, az öt tanulmányból álló kötet – mely a szerzőket egyébként meglepő módon nem egészen kronologikus sorrendben tárgyalja, mint az elvárható lett volna, ha már alternatív irodalomtörténet/hagyomány megrajzolására tesz kísérletet – vitathatatlan eredményekkel bír, hiszen olyan alkotókat helyez az irodalomtörténeti érdeklődés középpontjába, akik látszólag valamilyen okból méltatlanul kiestek belőle/a peremére kerültek. Mindezzel együtt azonban az a benyomásunk támadhat, hogy Menyhért Anna szempontrendszer helyenként túl egysíkú, érvelése pedig olykor szélsőséges. Az esetek többségében a tárgyalt nőírókat mintha oly módon akarná legitim módon visszahelyezni a kánonban szerinte megérdemelt helyükre, hogy bemutatja saját korukban pozitív recepciójukat, majd azon életrajzi, társadalmi fordulatokat és tényeket, melyek nyomán tragikus módon kiestek a kánonból. Bőséggel hoz példákat arra is, hogy a rendszerváltozás környékén/után egyik-másik tárgyalt nőíró művei után feltámadni látszott az érdeklődés, átalakult az irodalomtörténeti gondolkodás, új szempontok merültek fel, éppen ezért itt az ideje Erdős Renée-t, Czóbel Minkát, Lesznai Annát és Kosztolányiné Harmos Ilonát végre rekanonizálni. Nemes Nagy Ágnessel más a helyzet, hiszen ő ugyan kanonizált szerző, ám nem azon versei miatt, melyek ízig-vérig női irodalomként (is) olvashatók. Őt nem rekanonizálni kell, hanem egész megítélését átértékelni és azon verseit újraolvasni, melyekben ott vannak a női irodalmi hagyományra utaló vonások. Hozzátehetjük, hogy a szerzők életrajzának bekapcsolása az értelmezésbe önmagában dicséretes irodalomtörténeti gesztus, hiszen az életrajznak az irodalmi művek interpretációjából való szinte teljes kiiktatásának idején merész és invenciózus tett azt újra az értelmezés egyik legitim szempontjaként felvetni, megtéve egy

lépést a – legalább részben – referenciális irodalomolvasatok újra-legitimációja felé. Az érvelés azonban ennek ellenére sajnos sokhelyütt egysíkú és meglehetősen radikális – többek között az olyan mondatokkal, mint az alábbi, Nemes Nagy Ágnesről szóló nagytanulmányban olvasható idézet, jelen sorok szerzője vajmi kevésbé tud egyetérteni: „A «női irodalom» kifejezés (miközben azt a köznyelv könnyedén és a maga helyén használja) elleni tiltakozást félelem vezérli; a félelem a kirekesztődéstől, a nagy, egységes irodalomból való kimaradásból. Nemes Nagy Ágnes történetéből kiderül, hogy ez a félelem nem alaptalan.” (97. oldal).

Persze nem létezik irodalomtörténet, s főleg irodalomtörténész elfogultságok nélkül – Menyhért Annának mint a női irodalom és a gender studies jeles hazai kutatójának irodalomtörténészként nyilvánvalóan megvannak a maga elfogultságai a tanulmánykötetben tárgyalt nőírók és az általuk történetszerűen képviselt, a kánon alatt/mellett bűvópatakszerűen csörgedező irodalmi hagyomány koncepcióját illetően, amivel nincs is semmi baj. Olykor azonban ezek az elfogultságok mintha beárnyékolnák az értelmezést, s a szerző az említett írókat – különösen Lesznai Anna, Erdős Renée és Harmos Ilona esetében – főleg tragikus élettörténetük, valamint koruk és az 1990-ig terjedő utókor sajátos irodalmi-intézményi és társadalmi körülményei alapján akarná visszahelyezni a kánonba, mintegy kárpótlásként, hogy egészen addig mellőzve voltak, holott jelentékeny szerzőkről van szó. Kétségtelenül előfordult már olyan az irodalomtörténetben, hogy bizonyos szerzőket méltatlanul leértékelt akár saját koruk, akár az utókor irodalmi kánona, s az értő-értelmezőnek meg kellett harcolnia választott szerzője legalább részleges rekanonizációjáért. De előfordult már az is, hogy olyan szerzőket, akik talán nem véletlenül lettek a későbbiekben másod- vagy harmadvonalbeli alkotókként számon tartva, egy-egy irodalomtörténész a saját korában túlértékelt, kissé átesve a ló másik oldalára. Czóbel Minka esetében, aki ha esztétikai szempontból nem is feltétlenül minden művében, de újító verstechnikája révén mindenképpen a korai modern magyar líra egyik jelentős alakja, ez a törekvés talán még helytálló és követendő is. Nemes Nagy Ágnes kanonicitásához pedig vajmi kevés kétség fér, még ha fel is vetődnek olyan szempontok, melyek alapján lírája egy kisebb részét átértékelhetnénk. Erdős Renée, Lesznai Anna és Kosztolányiné Harmos Ilona esetében azonban már nem feltétlenül lehetünk annyira biztosak abban, hogy teljesen méltatlanul elfeledett, mellőzött szerzőkről beszélünk, akik nem egészen esztétikai okokból kerültek a másod- vagy harmadvonalbeli alkotók közé a magyar irodalomtörténeti kánonban. Még ha van is igazságtartalom abban, hogy életrajzi körülményeik és a rendszerváltás előtti időszak politikai szempontjai száműzték őket a kánon

peremére, úgy vélem, nem túlzottan szerencsés őket részben ezen körülmények, ezen érvelés alapján megkísérelni újrapozicionálni, s csak másodsorban vizsgálni műveik önmagukban legitim esztétikai szempontjait, értékét, függetlenül attól, hogy milyen nemű és/vagy társadalmi háttérű alkotókról van szó. A szerző persze helyenként ezt is megteszi, néha viszont mintha a ló másik oldalára átesve utólag akarná a szerinte méltatlanul elfeledett írókat „kártalanítani” (?). Ily módon bármennyire is nagyszabású vállalkozás Menyhért Anna alternatív női irodalomtörténet-írásának kísérlete, az eredmény a szerző helyenként túlzottan elfogult nézet- és érvrendszeréből és a túlzottan személyes olvasásmódból adódóan sajnos töredékes.

Tévedni persze emberi dolog, így jelen bírálat szerzője is tévedhet. Ma már többszólamú kánonról/kánonokról beszélhetünk, így nem kizárt, hogy azok valamelyikében – s nem csupán a másod- vagy harmadvonalban – Lesznai Annának, Kosztolányiné Harnos Ilonának és Erdős Renée-nek is megvan a helye mint jelentékeny XX. századi magyar nőíróknak. A kérdés pusztán az: elsősorban életrajzi, (társadalom)történeti, adott esetben gender-szempontok, vagy inkább ezektől valamennyire független, ha létezik egyáltalán olyan: objektív(ebb) irodalomesztétikai szempontok alapján?